

Ірина Гайдаєнко,
к. філ. наук, доцент,
завідувач кафедри мовознавства,
Херсонський державний університет
(м. Херсон, Україна)

КОГНІТИВНА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Оновлення змісту мовної освіти вимагає трансформації технологій навчання української мови, розробки інноваційних методик, спрямованих на формування мовної особистості, яка адаптована до конкретних соціальних умов. Система мовної й мовленнєвої підготовки сучасного випускника, зумовлена станом і тенденціями розвитку суспільства, повинна відповідати його запитам. На часі теоретична розробка й практичне втілення антропоорієнтованих методик, зокрема когнітивної методики навчання української мови, під якою розуміємо сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картин світу і певного результату створення образу світу в уяві кожного учня.

Актуальність когнітивної методики навчання української мови зумовлена все ще недостатнім рівнем комунікативної підготовки учнів та сформованості в них умінь застосовувати мовні знання в конкретних життєвих ситуаціях.

Когнітивна методика передбачає посилення практичної спрямованості змісту предмета „Українська мова”; зміну акцентів у навчальній діяльності, спрямованих на інтелектуальний розвиток учнів за рахунок зменшення репродуктивної діяльності; моделювання навчальних ситуацій, що спонукають до різних видів мовленнєвої діяльності; збільшення питомої ваги завдань, що стосуються пояснення подій, явищ, вчинків людей тощо та способів і засобів їх вербального відтворення.

Метою когнітивної методики є опанування учнями мовних одиниць як концептів — глибинних значень розгорнутих змістових структур тексту, що є втіленням мотивів та інтенцій автора, з метою формування умінь адекватного сприйняття текстової інформації та створення власних (усних і писемних) висловлювань відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку пізнавальної активності учнів, підвищення їхнього інтересу до вивчення української мови, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання наслідувати естетичні й етичні норми спілкування.

Розробка когнітивної методики здійснюється у двох аспектах – теоретичному й технологічному

Теоретичними засадами розробки концепції когнітивної методики навчання української мови є загальнометодологічні положення когнітивної науки про взаємозв'язок мислення й мовлення, функції мови й мовлення, структуру та рівні мовної особистості, визначення особистості як носія індивідуальних рис та національного менталітету.

Становлення когнітивної методики навчання української мови зумовлене досягненнями сучасної психологічної та лінгвістичної науки, зокрема когнітивною психологією, теорією мовленнєвої діяльності, когнітивною й комунікативною лінгвістикою. Когнітивна методика спирається на педагогічні розробки К.Ушинського, В.Сухомлинського, М.Стельмаховича, лінгвістичні студії Ф.Бацевича, В.Дроздовського, С.Єрмоленко, А.Зеленька, В.Кононенка, М.Кочергана, Л.Лисиченко, О.Селіванової, К.Серажим, О.Федик, Г.Яворської та багатьох зарубіжних учених.

Теоретичні засади когнітивної методики спираються на положення когнітивної лінгвістики, яка розглядає мову не як “систему в самій собі і для самої себе” (вислів Ф. де Соссюра), а у зв'язку з людиною, без якої виникнення і функціонування цієї системи було б неможливим.

Лінгводидактичні засади окремих аспектів когнітивної методики навчання української мови висвітлені в роботах О.Біляєва, М.Вашуленка, Т.Донченко, Г.Онкович, Л.Мацько, В.Мельничайка, Л.Паламар, М.Пентиліук, Л.Скуратівського, Г.Шелехової та ін.

Характеризуючи компетенції учня, автори **Загальноєвропейських рекомендацій** виділяють когнітивні чинники: обізнаність із завданням, вміння виконувати завдання і вміння справлятися з вимогами процесуального характеру.

Різні компетенції учня пов'язані з індивідуальними характеристиками його когнітивної природи, що повинні враховуватися у визначенні потенційної складності завдання, поставленого перед конкретним учнем, у чому й полягає особистісно-орієнтований підхід до навчання мови.

Обізнаність із завданням (теоретичного чи практичного характеру) передбачає зменшення чи збільшення когнітивного навантаження відповідно до ступеня обізнаності учня з типом завдання, темою, типом тексту, фреймами, фоновими та соціокультурними знаннями.

Відзначимо, що ідеї когнітивної методики закладені в Концепції мовної освіти 12-річної школи, зокрема в пріоритетах мовної освіти. Так, найпершим пріоритетом автори Концепції визначають особистісну орієнтацію та світоглядну основу мовної освіти.

Когнітивна методика ґрунтується на загальнодидактичних та лінгводидактичних принципах навчання, серед яких провідними визначаємо особистісний, етнокультурологічний, інтегративності, емоційності, креативності та активної пізнавальної спрямованості.

Останнім часом набуває актуальності *особистісний принцип*, тому когнітивна методика створює умови для розвитку індивідуальних інтересів, здатностей і здібностей учнів, які стоять в центрі навчально-виховного процесу. Навчання, орієнтоване на розвиток особистості, може здійснюватися тільки за умови рівноправності учнів і вчителів, їхньої спільної розвивальної діяльності.

Принцип інтегративності дає можливість інтегрувати отриману пізнавальну інформацію, спонукає учнів і вчителів до спільної творчої діяльності. Джерелом розвитку інтересу до вивчення української мови можуть стати міжпредметні зв'язки в навчанні, особливо зв'язки мови з літературою, історією, географією, образотворчим мистецтвом, музикою. Міжпредметні зв'язки виявляються й у використанні текстів відповідної тематики. З історією народу, його життям і побутом тісно пов'язані усна народна творчість, декоративно-прикладне мистецтво.

Українська мова є відображенням і невід'ємною частиною культури українського народу, тому її опанування повинно бути нерозривно пов'язаним із засвоєнням культури народу – носія мови, а, отже, з послідовним уключенням у шкільний курс національно-культурного компонента. Цьому сприяє впровадження *етнокультурологічного принципу*, що реалізується у двох напрямках: навчання української мови в контексті української культури; пізнання української культури у взаємодії з культурами інших народів.

Суть *принципу креативності* полягає в забезпеченні результативної творчої діяльності учнів. Отже, перед словесником стоїть завдання – стимулювати мовотворчість учнів як результат залучення їх до різних видів роботи з дидактичним мовним матеріалом, насамперед перекази, аудіювання, читання, аналіз тощо.

Принцип усвідомленої пізнавальної спрямованості зумовлений когнітивною (пізнавальною) функцією мови та метою мовної освіти. Цей принцип сприяє формуванню в учнів позитивної мотивації в засвоєнні лінгвістичних знань, спроектованих на ефективне спілкування в будь-якій життєвій ситуації.

Урахування основних положень когнітивної методики навчання української мови в сучасній загальноосвітній школі, засвоєння мовних одиниць не тільки як елементів мовної системи, а і як носіїв етнокультурної

інформації сприятиме вихованню мовної особистості учня — особистості творчої, комунікабельної, розкутої у своїх мовленнєвих учинках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми становлення і розвитку національної школи. – К., 1992.
2. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – К., 1973.
3. Бабич Н.Д. Культура писемного мовлення // УМЛШ. – 1991. - №3. – С.6-11.
4. Баханов К. Що ж таке технологія навчання? // Шлях освіти.– 1999. - №3. – 24
5. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004.
6. Беляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К. Рад школа, 1987.
7. Беляєв О.М. Сучасний урок української мови. – К.: Рад. школа, 1981.
8. Білоусенко П.І. Мовознавчі студії в школі. – Запоріжжя, 2000.
9. Білоусенко П.І., Явір В.В. Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови. – К., 1992.
10. Біляєв О.М. Ефективний засіб інтенсифікації навчання української мови в школі // Педагогіка і психологія. – 1994. - №4. – С.66-73.
11. Біляєв О.М. Зміст уроку мови // УМЛШ. – 2003. - №4. – С.2 – 7.
12. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Т. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. - № 1. – С.16-21.
13. Біляєв О.М. Концепція інтенсивного навчання мови // УМЛШ. – 1991. – №6. – С.26-30.
14. Біляєв О.М., Вашуленко М.С., Плахотник В.М. Концепція освіти в Україні // Рідна школа. – 1994. - №9. – С.71-73.
15. Бондаренко Н., Ярмолук А. Українська мова у школах національних меншин // УМЛШ. – 2002. - №5. – С.43-50.

- 16.Бондаренко Н., Ярмолюк А. Концепція підручника української мови для шкіл з російською мовою навчання // Дивослово. – 2002. - № 4. – С.66-72.
- 17.Бурак Г.Ф. Слово-диво. Вправи, завдання, диктанти з рідної мови: Методичний посібник для 1-го класу гімназії. – К., 1991.
- 18.Ващенко Григорій Виховний ідеал. – Полтава, 1994.
- 19.Вихованець І.Р. Роль мови у формуванні соціально активного індивіда // Мова і культура. – К., 1986.
- 20.Гончаренко С.І. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997 – 376.
- 21.Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю. – Луганськ, 2004.
- 22.Горошкіна О.М. Організація навчальної діяльності в гімназії // Дивослово. – 1997. - №9. – С.45-47.
- 23.Гуманітарні технології. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1994.
- 24.Девдера М. Від антропоцентричної лінгводидактики // Дивослово. – 1997. - №7. – С.62-64.
- 25.Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття) // Освіта. – груд. - №№44,45,46.
- 26.Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України – 2004. – 1-2.
- 27.Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. – Академвидав, 2004.
- 28.Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К.: Фундація ім.О.Ольжича, 1995.
- 29.Дорошенко О.А. Елементи дослідницької роботи учнів з мови // УМЛШ. – 1993. - №4. – С.20 – 21.
- 30.Дорошенко О.А. Нестандартність при вивченні української мови в середній школі // УМЛШ. – 1990. - №№ 2 – 3. – С.21 -33.
- 31.Дорошенко С.І. Методика викладання української мови в школі / С.І.Дорошенко, М.С.Вашуленко, О.І.Мельничайко та ін. – К.,1992.

32. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003.

33. Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994.
34. Кабінет української мови у середньому і вищому навчальному закладі: Навч. посібник / М.М.Духовна, Т.П.Терновська, Є.І.Колесникова та ін. За заг. ред. М.М.Духовної. – К., 1995.
35. Капська А.Й. Педагогіка живого слова. – К.: ІЗМН, 1997.
36. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії – К., 2001.
37. Караман С.О. Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамени. Поглиблений етап вивчення: Навчальний посібник у 2-х кн.. – К., 1998.
38. Караман С.О., Тихоша В.І. Технологія створення підручників і посібників для поглибленого вивчення української мови в гімназії // Дивослово. – 2001. - №4. – С.36-38.
39. Кононенко В.І. Рідне слово. – К.: Богдана, 2001.
40. Концепція мовної 12-річної школи // Дивослово. – 2004. - №3. – С.76-80.
41. Концепція профільного навчання в старшій школі // Освіта України. - №42 –43. – 10 червня 2003.
42. Коротяєв Б.І. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів. – К.: Рад. школа, 1971.
43. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М. Проколієнко. – К., 1989.
44. Кочан Н.І., Захлюпана Н.М. Словник-довідник з методики викладання української мови. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002.
45. Купалова А.Ю., Никаноров В.В. Практическая методика русского языка: 8 кл. Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1992.
46. Кучеренко Н.М. Дидактичний матеріал з рідної мови. Морфологія.: посібник для вчителя. – К.: Освіта, 1999.
47. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1999.

48. Леонтьев А.А. Понятие текста в современной лингвистике и психологии // Психологическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия. – К., 1979.
49. Леонтьев А.Н. Психологические проблемы массовой коммуникации. – М., 1974.
50. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. Изд. второе, испр. и доп. – М., 1997.
51. Маркова Л. Психология усвоения языка как средства общения. – М.: Педагогика, 1974.
52. Мацько Л. Сучасні підходи до створення підручників з української мови: місце лінгвостилістики // Дивослово. – 1999. - №8. – С.39-41.
53. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту у шкільному курсі рідної мови. – К., 1986.
54. Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Рожило Л.П.. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. – К.: Рад. школа, 1982.
55. Методика навчання рідної мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.І.Пентиліук: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2000.
56. Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах: Програма для студентів 7.010103. ПМСО. Українська мова і література факультетів української філології педагогічних університетів та інститутів. – К., 2001.
57. Методика викладання української мови в середній школі / За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1989.
58. Мисири Г.С. Использование наглядности на начальном обучении русскому языку: Слуховая и зрительно-слуховая наглядность. – М., 1981.
59. Напольникова Т.Н. Активизация мыслительной деятельности учащихся на уроках русского языка.- М.: Провещение, 1983.
60. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Проект // Шкільний світ. – 2001. – Липень.
61. Національна система виховання: концепція. – К., 1991.

62. Неживий І.О. Учитель придінцевого краю. – Луганськ, 2002.
63. Неживий О.І., Ужченко В.Д. Дидактичний матеріал з народознавства на уроках рідної мови. – К.: Освіта, 1993.
64. Огієнко Іван Українська культура. – К.: Довіра, 1992.
65. Огнев'юк В.О., Фурман А.В. Принцип модульності в історії освіти. – Ч.І. – К.: Освіта, 1995.
66. Озерская Ф.С. Изучение морфологии на синтаксической основе. – М.: Просвещение, 1989.
67. Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
68. Олійник О. Українська мова 10-11. Підручник для 10-11 класів середньої школи. – К.: Вікторія, 1998.
69. Онищук В.А. Урок в современной школе. – М., 1982.
70. Онищук В.О. Типи, структура і методика уроку в школі. – К., 1973.
71. Онкович Г.В. Українознавство і лінгводидактика. – К.: Логос, 1997.
72. Освітні технології: Навч.-метод. посібн. / О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001.
73. Падалка О.С. та ін. Педагогічні технології. – К.: Укр. енциклопедія. – 1995.
74. Педагогічні інновації в сучасній школі. Наук.-мет. збірник. – К., 1994.
75. Пентиліук М.І. Основні аспекти навчання рідної мови // Початкова школа. – 1997. - № 4. – С. 10 – 12.
76. Пентиліук М.І. Наукові засади комунікативного спрямування навчання мови // УМЛШ. – 1999. - №3. – С.8 –10.
77. Пентиліук М.І. Особливості технології уроку мови // Дивослово. – 1999. – № 4. – С. 16 – 18.
78. Пентиліук М.І. Закономірності навчання української мови // Зб. наук. праць. Пед. науки. Випуск Х. – Херсон: Айлант, 1999.
79. Пентиліук М.І., Горошкіна О.М., Нікітіна А.В. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово. – 2004. - №8. – С.5-9.

- 80.Пентилюк М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. - №3. – С.30-32.
81. Пентилюк М.І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання. – К.: Рута, 2000.
- 82.Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика. Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю – К.: Вежа, 1994.
- 83.Пентилюк М.І.Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // УМЛШ. – 1999. - №3. – С.8-10.
- 84.Пентилюк М.І. Особливості технології уроку мови // Дивослово. – 1998. - №4. – С.16-18.
- 85.Пентилюк М.І. Робота з стилістики в 4-8 класах. – К., 1984.
- 86.Пентилюк М.І., Іващенко О.В. Українська мова: Підручник-комплект. – К.: Ленвіт, 2000.
- 87.Передрій Г.Р. Позакласна робота з рідної мови в 4-8 кл. – К., 1979.
- 88.Пидкасистый П.И., Ахметов Н.К., Хайдаров Ж.С. Игра как средство активизации учебного процесса. // Сов. педагогика. – 1985. - №3. – С.34.
- 89.Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. – М.: Педагогика, 1980.
- 90.Плиско К.М. Принципи, форми і методи навчання української мови. – Харків, 1995.
- 91.Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі: Посібник для вчителя. – К., 1990.
- 92.Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Харків, 2001.
- 93.Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. – К., 2002.
94. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-мет. посібн. / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. За заг. ред. О.І.Пометун. – К.: А.С.К., 2004.

- 95.Потапенко О.І. Гурткова робота з української мови в 4-8 класах. – К., 1989.
- 96.Потебня А.А. Мысль и язык. – Киев: СИНТО, 1993.
- 97.Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах / Колектив авторів за ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003.
- 98.Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5-12 класи. – К., 2004.
- 99.Савченко О.Я. Розвивай свої здібності - К.: Освіта, 1995. – 159 с.
100. Савченко О.Я. Умій вчитися. – К. : Освіта, 1996. – 192 с.
101. Сагач Г.М. Риторика. – вид 2-е перероблене і доповнене. – К.: Видавничий дім “Ін. Юре”, 2000.
102. Семенов С.М. Дидактична гра як форма навчання // Радянська школа. – 1989. - №3. – С.26 – 33.
103. Сербенська О. Викладання української мови в контексті сучасних вимог // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. - №4. – С.120-125.
104. Сеница І.Е. Педагогический такт и матерство учителя. – М.Педагогика, 1983.
105. Сеница І.О. З чого починається педагогічна майстерність? - К.: Рад. школа, 1972.
106. Сеница І.О., Ільюк Б.А. Мовні здібності учнів // УМЛШ. –1970.- №11.– С.12.
107. Скалкин В.Л. Обучение монологическому высказыванию. Пособие для учителей. – К.: Рад. школа, 1983. – 119 с.
108. Скляр В.А. Змістово-пошуковий модуль з російської мови // Рідна школа. – 1994. - № 6. – С.37.
109. Скуратівський Л.В. Пізнавальні завдання з рідної мови. – К., 1987.
110. Скуратівський Л. До лінгводидактики, зорієнтованої на формування духовної мовної особистості // Дивослово. – 1997. - №9. – С.52-57.
111. Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т. Концепція підручника рідна мова // УМЛШ. – 2001. - №3. – С.5-7.

112. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навч. посібник / Кол. авторів за ред. М.І.Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2000.
113. Стельмахович М.Г. Актуальні проблеми перебудови викладання мови // УМЛШ. – 1990. - №4. – С.78 –83.
114. Стельмахович М.Г. Етнопедагогічні основи методики української мови // Дивослово. – 1993. - №5-6. – С.19-23.
115. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997.
116. Степанишин Б. Програма курсу “Методика теорії і практики культурологічної роботи” // Мандрівець. – 1996. - № 2 –3. – С.89.
117. Стилїстика української мови / За ред. Л.І.Мацько. – К.: Вища школа, 2003.
118. Стріха А.Д., Гуревич А.Ю. Цікава граматика. – К.: Рад. школа, 1991.
119. Тростенцова Л.А. Урок русского языка на современном этапе. – М.: Просвещение, 1989.
120. Технологія сучасного уроку української мови / Н.Голуб, Л.Дяченко, Н.Остапенко, В.Шляхова / За ред. Н.Остапенко. – Черкаси: Відлуння, 1999.
121. Тихоша В.І. Система роботи над збагаченням мовлення учнів 5-9 класів власне українською лексикою та фразеологією. Посібник для вчителів. – Херсон, 1995.
122. Ужченко В.Д. Вивчення фразеології в середній школі: Посібник для вчителя. – К., 1991.
123. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. – М.: Наука, 1966.
124. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2001.
125. Українська мова. Підручник для 10-11 кл шкіл з укр. та рос. мовами навч. / О.М.Беляєв, Л.М.Симоненкова, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова. – К.: Освіта, 1997.
126. Українська мова. Підручник для учнів старших класів середніх навчальних закладів нефілологічного профілю та абітурієнтів / Галетова

- А.Г., Гайдаєнко І.В., Горошкіна О.М., Паламарчук О.С., Пентилюк М.І. – К.: Ленвіт, 2003.
127. Федоренко Л.П. Закономерности усвоения родной речи. – М.: Просвещение, 1984.
128. Форми навчання в школі / за ред. Ю.І. Мальованого. – К.: Освіта, 1992.
129. Фрадкин Ф.А. Педагогические технологии в исторической перспективе // История педагогических технологий. – М., 1992. – С.3 – 12.
130. Форми навчання в школі / За ред. Ю.І.Мальованого. – К.: Освіта, 1992.
131. Хом'як І.М. Наукові основи навчання орфографії в середній школі. – Рівне: ППФ “Волинські обереги”, 1998.
132. Хроленко А.Т. Деловые игры по русскому языку как прием активизации учебного процесса // Русский язык в школе. – 1985. - № 6. С.37.
133. Хорошковська О.Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання. – К., 1999.
134. Цимбалюк В.І. Літературно-мовний кабінет у школі. – К., 1998.
135. Чебыкин А.Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности. – Одесса, 1992.
136. Чепелева Н.В. Психологія читання тексту студентами. – К.: Либідь, 1990.
137. Шелехова Г., Манако А., Остаф Я. Комп'ютерні технології у навчанні мови // Дивослово. – 1999. - №3. – С33-35.
138. Шелехова Г.Т. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі. – К., 1996.
139. Шелехова Г.Т. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній середній школі // УМЛШ. – 1998. - №1. – С.12-16.
140. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978.
141. Юбко В. Орієнтовний план аналізу уроку мови // УМЛШ. – 1989. - №2.
142. Яковлев Н.М., Сохор А.М. Методика и техника урока в школе. – М.: Просвещение, 1985.

143. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність школярів: теорія і методика. – К.: Партнер, 1997. – 193 с.